

DOI:10.26104/NNTIK.2023.85.40.009

Тогусаков О., Акматалиев А.Т., Темиралиева Г.Т., Муратбаева Г.Н.
АДАМДЫН ЖАШОО ИШМЕРДҮҮЛҮК ПРОЦЕССИНДЕГИ
РУХАНИЙ БААЛУУЛУКТАРДЫ ЖҮЗӨГӨ АШЫРУУ

Тогусаков О., Акматалиев А.Т., Темиралиева Г.Т., Муратбаева Г.Н.
РЕАЛИЗАЦИЯ ДУХОВНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В ПРОЦЕССЕ
ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЧЕЛОВЕКА

O. Togsakov, A. Akmataliyev, G. Temiraliyeva, G. Muratbaeva
REALIZATION OF SPIRITUAL VALUES IN THE
PROCESS OF HUMAN LIFE

УДК: 930.1 (575.2) (04)

Автордун аталган илимий макаласында адамдын жашоо ишмердүүлүк процессиндеги руханий баалуулуктарды ишке ашыруу маселеси каралат, андан тышкары анда айтылгандай, белгилүү бир процессте руханий баалуулуктарды ишке ашыруу үчүн, бул, биринчи кезекте, руханий жаңылануу жана жеке өнүгүү башкаруу үчүн экенин белгилей кетүү керек. Бул адамдын аң-сезимин жана иш-аракетин руханий баалуулуктардын белгилүү бир системасына багыттоого мүмкүн боло турган теориялык жана практикалык маселелердин ушундай көлөмүн чечүү аркылуу ишке ашырылууга тийиш. Бул системада маанилүү орунду чындык, жакшылык жана сулуулук сыяктуу негизги баалуулуктар ээлейт, анын тарыхый мазмуну доордон доорго өзгөрүп, барган сайын гуманисттик мүнөзгө ээ болууда. Чындык адамдын жашоосунун жана ишмердигинин эң жогорку руханий баалуулугу. Азыркы философиядагы чындыктын эң жөнөкөй жана эң тааныш аныктамасы төмөнкүчө: чындык – бул анын предметине туура келген, аны менен дал келген билим.

Негизги сөздөр: адам, жашоо ишмердүүлүк, руханий баалуулук, чындык, билимдер, теория, практика, илим, маалымат, жүрүм-турум.

В упомянутой научной статье автора рассматривается проблема реализации духовных ценностей в процессе жизнедеятельности человека, также в ней говорится о том, что реализовать духовные ценности в том или ином процессе, следует заметить, что это прежде всего управлять духовным обновлением и развитием личности. Осуществлять это необходимо через решение такого объёма теоретико-практических задач, при котором становится возможным ориентировать сознание и деятельность человека на определённую систему духовных ценностей. Важное место в этой системе занимают такие базовые ценности как истина, добро и красота, историческое содержание которых меняется от эпохи к эпохе, обретая всё более гуманистический характер. Истина – высшая духовная ценность жизни и деятельности человека. Самое простое и привычное определение истины в современной философии звучит так: истина – это знание, соответствующее своему предмету, совпадающее с ним.

Ключевые слова: человек, жизнедеятельность, духовное богатство, истина, знания, теория, практика, наука, информация, поведение.

In the mentioned scientific article of the author, the problem of the realization of spiritual values in the process of human life is considered, it also says that to realize spiritual values in a particu-

lar process, it should be noted that this is primarily to manage spiritual renewal and personal development. This must be done through the solution of such a volume of theoretical and practical problems, in which it becomes possible to orient the consciousness and human activity towards a certain system of spiritual values. An important place in this system is occupied by such basic values as truth, goodness and beauty, the historical content of which changes from era to era, acquiring an increasingly humanistic character. Truth is the highest spiritual value of human life and activity. The simplest and most familiar definition of truth in modern philosophy is as follows: truth is knowledge corresponding to its subject, coinciding with it.

Key words: man, life activity, spiritual wealth, truth, knowledge, theory, practice, science, information, behavior.

Философия тигил же бул идеянын же теориянын реалдуулукта эмнени чагылдырып жатканына, алар коомдук реалдуулуктун өзүнө мүнөздүү болгон кандай себептерден жана мыйзамдардан улам келип чыкканына гана эмес, ошондой эле руханий турмуштун тигил же бул элементинин объективдүү реалдуулукка кандай кайтарым байланышы бар экендиги менен кызыктырат. Бул толугу менен руханий баалуулуктарга тиешелүү. Алар адамдын күнүмдүк практикасында кандайча ишке ашат, адамдын аң-сезимине жана жүрүм-турумуна кандай таасир тийгизет – бул начар өнүккөн гана эмес, тынымсыз өзгөрүп туруучу маселе, ал көбүнчө конкреттүү коомдук-тарыхый шарттарга көз каранды.

Белгилүү бир процессте руханий баалуулуктарды ишке ашыруу деген эмнени билдирет деген суроого жооп берип жатып, бул биринчи кезекте руханий жаңыланууну жана инсандык өнүгүүнү башкаруу экенин белгилей кетүү керек. Бул адамдын аң-сезимин жана иш-аракетин руханий баалуулуктардын белгилүү бир системасына багыттоого мүмкүн боло турган теориялык жана практикалык маселелердин ушундай көлөмүн чечүү аркылуу ишке ашырылууга тийиш. Бул системада маанилүү орунду чындык, жакшылык жана сулуулук сыяктуу негизги баалуулуктар ээлейт, анын тарыхый мазмуну доордон доорго өзгөрүп, барган сайын гуманисттик мүнөзгө ээ болууда.

Байыркы заманда эле бүгүнкү күнгө чейин актуалдуулугун жоготпогон «Чындык деген эмне?» деген суроо берилген. «Эмне жакшы?» жана «Сулуулук деген эмне?» деген сыяктуу суроолордон бир дагы чоң ойчул кача алган жок. Бул үч маселе бири-бири менен тыгыз байланышта болуп, ар биринин чечилиши башкаларынын чечилишине таасирин тийгизет экен. Чындык жакшылык, ал эми сулуулук – жакшылык жана чындык менен тыгыз байланышта, бирок алардын ортосундагы байланыштар түрдүү келишет. Чындыктын, жакшылыктын жана сулуулуктун ортосундагы эң кылдат диалектикалык байланыштарды изилдеп, философия алар үчүн бир гана жалпылыкты – «баалуулук» түшүнүгүн тапты. Анткени, чындап жакшылык – адеп-ахлактык баалуулук, сулуулук – эстетикалык баалуулук, чындык – таанымдык баалуулук.

Чындык – адамдын жашоосунун жана ишмердүүлүгүнүн эң жогорку руханий баалуулугу. Азыркы философияда чындыктын эң жөнөкөй жана эң тааныш аныктамасы төмөнкүчө: чындык – анын предметине дал келген билим [1, 42-б.]. Бул түшүнүктүн бүтүндөй маңызын чагылдырбаса да, бул аныктама туура. Бирок, бул учурда биз объективдүү дүйнөнү таанып-билүү процессинде эң жогорку руханий баалуулук катары чындыкка кызыкдарбыз. Европанын өнүгүүсүнүн лейтмотиви тышкы дүйнөнү билим аркылуу таануу, анын үстүнөн өзүнүн үстөмдүгүн ырастоо жана ошону менен ишке ашуу, өзүн өзү табуу лейтмотиви кайра жаралуу дооруна чейин эле гуманизмдин аң-сезиминин алкагында ачык-айкын ачылган. Бардык нерсе илимге жана акылга баш ийет, эң жогорку баалуулуктар рационалдуу негиздемеге ээ болушу керек. XIX кылымда таанып-билүүнүн илимий ыкмалары жеңишке жеткенде, адеп-ахлак өзү «эмне үчүн адептүү болушум керек?» - деген маселеге айланган. Анын жетишкендиктеринин негизинде илим менен техника азыркы замандын эн кубаттуу күчү болуп калды.

Биздин кылымдын эң улуу физиктеринин бири М. Борн ушуга байланыштуу өзүнүн азайып бараткан жылдарында эски идеалдын бузулушу билимдин өзү үчүн билимге кызмат кылууда деген тыянакка келген. Жаш кезинде ал чындыкка кызмат кылуу жамандыкка айланышы мүмкүн эмес деп эсептеген, анткени чындыкты издөөнүн өзү жакшы. Андан кийинки дүйнөлүк окуялар аны ушундан ойготту, айталы, «сулуу түш». Мына, ал буга чейин даанышмандык менен тажрыйба менен мындай деп айткан: «Табият илимдеринин өнүгүү курсу адамзаттын бүткүл тарыхына жана салтына карама-каршы келет... Азыркы саясий жана милитаристтик үрөй учурарлык, этиканын толук кыйрашы – мен күбө болдум. Бул үрөйдү учурган социалдык алсыздыктын белгиси катары эмес, илимдин өсүшүнүн зарыл натыйжасы катары түшүндүрүүгө болот. Албетте, М. Борн кыйынчылыктын башаты илим менен техниканын эбегейсиз

зор жетишкендиктерин туура эмес пайдаланууда эмес, илимдин так багытында деп айтканы туура. Илимдердин өзү баалуулук-тараптуу эмес, алар жакшылыкка да, жамандыкка да кызмат кыла алат деген түшүнүк, биздин оюбузча, сынга чыдай алышпайт. Бул чындыктын өзү үчүн чындыкка кызмат кылып жатабыз деп ишенген көптөгөн илимпоздордун элеси болуп саналат.

Бул жагынан Н.А. Бердяев илимди «берилген дүйнөгө экономикалык ыңгайлашуу» деп эсептеген, ал «турмуштук жана эгоисттик мүнөзгө» ээ, ал эми Ф. Бэкон ачып берген «прагматикалык мүнөзгө» ээ [2, 79-80-бб.]. Илим, өткөн кылымда өнүккөндөй, моралдык-этикалык мотивдерден гана эмес, чындыктын өзүнөн да четте кала баштады. Ошол эле Н.А. Бердяев, илим чындыкты эмес, чындыкты гана билет. Илим дүйнөсүндө билимге аффекттерден жана көз карандылыктан эркин, муздак акыл жетет деген көз караш дагы эле кеңири жайылган. Бул тууралуу дагы Н.А. Бердяев: «...Мен бир акыл менен эмес, өзүнүн мыйзамына баш ийген акыл менен эмес, руханий күчтөрдүн жыйындысы аркылуу, ошондой эле маанинин салтанатына болгон эрким, өзүмдүн интенсивдүү аракетим менен биле турганымды дайыма түшүнүп келем. Спиноза сунуш кылган таанып-билүүдөгү диспассия мага ар дайым жасалма фантастикадай сезилген жана ал Спинозанын [3, 22-б.] өзүнө тиешелүү эмес. Кеп баалуулуктардын идеалдарын түшүнүү жана тандоо, руханий жашоо чөйрөсүндөгү максат коюуну адам окуу китептеринен алган билиминин негизинде эле эмес, анын маанисине ээ болуусунун натыйжасында ишке ашырышы керек. Бул билим жана баалуулук, жеке турмуштук тажрыйбасын башынан өткөрүп, ушуга өзүнүн бардык руханий күчтөрүнүн процессин «байланыштырат».

Технологиялык деп аталган цивилизациянын шарттарында бул маселелерди эске алуу өзгөчө маанилүү. Окумуштуулардын пикири боюнча, бул цивилизациянын андан аркы өнүгүшү, М. Вебер белгилегендей, руханий өлчөмдөрдүн кереги жок болгон «дүйнөнүн сыйкырсыздыгы» менен коштолгон рационализация процесси. Бүгүнкү күндө адамдын бардык мамилелерин, мисалы, сүйүү, достук, үй-бүлөлүк мамилелерди жана башка ушул сыяктуу инсандын кызыкчылыктарына негизделген рационалдуу тандоону түшүнүүгө аракет кылган теориялар абдан популярдуу (жана кээ бир теоретиктер бул тандоону аныкташат. рынок мамилелерине мүнөздүү болгон менен). Мындай концепциялардын өкүлдөрү акыл-эстүүлүк руханийликке карама-каршы келерин, биздин акыл-эстүү доордо руханийликке бийик көрүнгөн умтулуу иш жүзүндө эң жагымсыз натыйжаларга гана алып келиши мүмкүн экендигин баса белгилешет: азыркы илим жана техника, цивилизациялык система сыяктуу цивилизациялык жетишкендиктерди четке кагуу саналат. Илимди мындай түшүнүү менен анын адамдын турмуштук ишмердүүлүгүнүн

структурасына (бул учурда сыртынан «гармониялуу» көрүнөт) же коомдун алкагында интеграцияланышы эч кандай руханийликке алып келбейт: руханий эместин айкалышы компоненттери эч кандай руханийликти пайда кыла албайт.

Бирок, бул көз караш толугу менен туура эмес. Чынында эле, илим ишмердүүлүктүн бир түрү катары, эгерде чындыкты кызыктырбай издөө анын идеалдуу жана сезимди түзүүчү багыты болбосо, мүмкүн болмок эмес (бирок бул идеал менен реалдуулуктун ортосундагы «ажырым» илимди технологиялаштыруу өскөн сайын көбөйөрүн моюнга алуу керек). Бирок, эң негизгиси, технологиялык цивилизация бүгүнкү күндө өзүнүн өнүгүү чегине жакындап, кандайдыр бир башка сапатка өтүү зарылдыгына туш болду. Тагыраак айтканда: технологиялык цивилизациянын трансформациясы, биздин пикирибизде, руханийликке, «бардыгын гумандаштырууга» акыл-эстүү билимдерге кайрылуу менен так байланыштуу.

Эгерде биз жалпысынан жогорку индивидуалдык баалуулуктардын системасы катары иштей турган, биздин пикирибизде, бардык башка (атап айтканда, утилитардык) баалуулуктар баш ийиши керек болгон руханий көрсөтмөлөрдүн жыйындысы жөнүндө айтсак, анда төмөнкүлөрдү белгилей кетүү керек. Биринчиден, руханий жактан «бурулуш» технологиялык өнүгүү жолунда жетишилген бардык жетишкендиктерди жөнөкөй эле четке кагуу дегенди билдирбейт. Баарынан мурда, бул жаңы бүтүндүктүн курамына трансформацияланган формадагы бул сатып алууларды киргизүүнү камтыйт. Ошол эле учурда бул «бурулушту» архаикалык жана мифологиялык баалуулуктарга кайтуу катары эмес, адам менен адамдын, адам менен жаратылыштын мамилелеринин жаңы системасына өтүү катары кароо керек. Жаратылышка болгон утилитардык-керектөөчү, «трансформациялоочу» мамиле бул жерде аны менен «коэволюция» принцибине ылайык (Н.Н. Моисеев тарабынан иштелип чыккан идея) өз ара аракеттенүү менен алмашылып, аны менен бир түрдөгү диалогго, ошондой эле бизден көз каранды болбогон нерсе менен алмашат.

Жаратылышты кастарлоо – бул өзүн-өзү кармай билген, тарбиялаган, айбандык эгоизмден жана өткөн доордон өтүп бара жаткан маданияттан мураска калган ээлик прагматизмден баш тартууга жөндөмдүү адамдын акылмандыгына таазим кылуу. Биздин жаратылыш менен болгон мамилебиз экологиялык этикага негизделиши керек. Ал гана, айталы, коомдук аң-сезимди революциялоого, биздин ой жүгүртүүбүздөгү катуулукту бузууга жөндөмдүү. «Жаратылыштан өзүң алгысы келбеген нерсени жасаба» деген сөз адам менен табияттын ортосундагы мамиленин бардык спектрин аныктоого тийиш.

Экинчиден, технологиялык өнүгүү жолунда жетишилген эбегейсиз зор жетишкендиктер көптөгөн азыркы ойчулдар ХХ кылымдын антропологиялык катастрофасы деп атаган феномендин пайда болушу

менен коштолду. Бул кризистин коркунучтуулугу экологиялык кризис менен айкалышканында турат. Бул коомдук жана индивидуалдык, коомдук рух чөйрөсүндө, жеке адамда да маданий экология чөйрөсүндөгү кризис болуп саналат. Кадимки табигый экологиядагыдай эле маданий экологияда кандайдыр бир түр өтө кеңири таралганда аномалиялар пайда болот. Тарыхта диндер бардык руханий жашоонун өнүн түзгөн доорлор болгонун билебиз. Руханий турмуштун бүткүл чөйрөсүн укмуштуудай саясатташтыруу кээде пайдага караганда көбүрөөк зыян алып келет. Айрыкча, эгерде ал жарандык тарбияны жүргүзбөстөн, адеп-ахлактык принциптердин бузулушуна, жек көрүүчүлүккө, жарандык ыдыратууга алып барат. Антропологиялык кризис жөнүндө сөз кылганда руханий жандык менен адамдын өнүгүү биримдигинин олуттуу бузулганын көрсөткөн факторлор бар. Бул көрүнүштөрдүн ортосундагы ажырым жана карама-каршылык көбүнесе биздин билим берүү жана тарбия системабыздын жеткилен эместигин, биринчисинин экинчисинен болгон үстөмдүгүн көрсөтүп турат. Албетте, биз билим берүү системасын кеңейтип, өркүндөтүшүбүз керек, анткени Чындыкты билген адам гана жакшылыкты чыныгы маанисинде жасай алат. Ошол эле учурда биз билимге караганда тарбиянын артыкчылыгуулугунан чыгууга тийиш болгон линияга жакындап жатабыз. Азыртадан эле «педагогика өзүнүн максаттарын жана мүмкүнчүлүктөрүн ашыкча баалоого тийиш, ошондо гана ал каалагандай болбосо, олуттуу натыйжаларга жетише алат» [4].

Үчүнчүдөн, адам «Homo Sapiens» деп аныкталганда, адамдын эстүүлүгү эмнеде экенин аныктоо керекпи? Кандай интеллект? Билимдүүлүк? Маалымдуулук? Компетенттүүлүк? Адамдын «эстүүлүгү» деген аныктама дайыма руханий принцип менен тыгыз байланышта болгон. Эгерде руханий пайдубал жоголсо, утилитаризм менен прагматизмге барабар болгон «сойлогон рационалдуулук» үстөмдүк кылган. Бул учурда адамда элементардык, иррационалдык чөйрө үстөмдүк кылып, күтүүсүз, кээде кайгылуу кесепеттерге алып келген. Бул бүгүнкү күндө да байкалууда. Акылга сыйбагандар көбүнчө «илимий» же «руханий» терминологиянын кийимин кийип, ошону менен бул чөйрөлөрдүн ыйгарым укуктарын жана мүмкүнчүлүктөрүн колдонушат. Анын үстүнө, ал бардык маалымат каражаттарынын жардамы менен «пропаганда» кылат жана бул анын таасирин абдан күчөтөт. Аң-сезимсиздик чөйрөсүн эксплуатациялоонун көптөгөн мыйзамдуу формалары бар, алар жөнүндө адам антропологиялык катастрофа менен чектеш кесепеттерди алдын ала көрө албагандыктан, ал жөнүндө азыраак билет.

Ошон үчүн иррационалдык көрүнүштөрдүн маданияттан жана адеп-ахлактан тышкаркы формаларына жол берүү мүмкүн эмес, ал бүгүнкү күндө кеңири жайылган. Философиянын өзгөчө бир тармагы – этика

бар, анын алкагында жакшылык менен жамандык маселеси кеңири каралат. Бизге эң жогорку руханий баалуулуктардын арасында маанилүү орунду ээлеген «жакшы» терминин тактоо гана мүмкүн көрүнөт. «Этика» термини Аристотель гректин «этнос» деген сөзүнөн келип чыккан, ал орус тилине салт, мүнөз деп которулат. Азыркы этика көптөгөн түшүнүктөрдү билет, алардын негизгилери – даанышмандык этикасы, милдет этикасы жана баалуулуктардын этикасы. Даанышмандык этикасынын негизги идеяларын Аристотель иштеп чыккан. Кайсы адам жакшылык кылаарын баамдап, ушундай инсандык сапаттарды жакшы түшүнгөн. Алардын жакшы сапаттарына ылайык иш кылган адам сөзсүз адептүү болуп чыгат деп эсептелет.

Азыркы илимпоздордун эмгектеринде «жакшылык» түшүнүгү, эреже катары, «адеп-ахлактуулук» түшүнүгү менен байланышкан. Анткени, И.Ф. Кефели, С.А. Сидоров «Адеп-ахлактуу адам – бул абийир, чындыктын мыйзамдары, адамдын кадыр-баркы, ак ниет, таза жүрөк милдети менен макул болгон ак ниет, адеп-ахлактуу адам». Адамдын толук кандуу адеп-ахлактык жактан эркин, объективдүү аныкталган жүрүм-туруму – бул ар дайым белгилүү бир коомдук түзүлүштүн адеп-ахлактык талаптарын түшүнүүнү гана эмес, ошондой эле жогорку адеп-ахлактык стандарттарды жана бааларды түзүүнү, инсандын деңгээлинин өсүшүн камтыган аң-сезимдүү аракет [5].

Бирок, каалаган нерсени чындык катары кабыл алуу мүмкүн эмес. Окумуштуулардын пикири боюнча, коомубуздагы, биринчи кезекте жаштар арасындагы адеп-ахлактын азыркы реалдуу абалын терең моралдык кризис деп айтууга болот. Бул жерде коомдо кандайдыр бир шарттарда жек көрүүчүлүктү пайда кылып, кылмыштуулуктун көбөйүшүн шарттаган өзүмчүлдүк тенденциялардын күчөгөнүн гана көрсөтүүгө болот окшойт.

Жыйынтыктап айтканда, азыркы адам, бүтүндөй цивилизация сыяктуу эле, андан аркы өнүгүүнүн жана өзүн-өзү кайра өндүрүүнүн максаттарын жана жолдорун концептуалдык тандоо алдында турганын белгилей кетүү керек. Бул процессти ишке ашыруунун эң маанилүү каражаттарынын бири – коомдун жана инсандын доордун өзгөргөн реалдуулуктарына ылайык руханий жаңылануусу, андагы негизги курал – баалуулуктар болуп саналат. Руханий жаңылануу системасында «негизги звено» катары ишке ашырылып, алар инсандын руханий дүйнөсүндө үстөмдүк кылуучу өнүгүү ээлеп, адамдын социалдык багыттарынын системасына, анын муктаждыктарына, кызыкчылыктарына, мотивдерине ар тараптуу таасир тийгизет. Руханий баалуулуктар адам жашоонун жана эмгектин кубанычын алган билиминен, көндүмдөрүнөн таап, аларды өздөштүрүү процессинде, коом үчүн маанисин түшүнгөндө ачылат. Жөнөкөй сөз менен

айтсак: иш-аракеттеги баалуулук адам өз ишинин коомдук маанилүүлүгүн, анын зарылдыгын жана ошол эле учурда мүмкүн эместик сезимин (зарылчылыгын) түшүнгөндө, адамдын жашоосун анын маанисине айландырган нерселердин бардыгын билдирет.

Адабияттар:

1. Социальное управление: Словарь. - М.: МГУ, 1994. 168 с.
2. Бердяев Н.А. Самосознание. - М., 1990. - С. 79-80.
3. Спиноза Б. Этика // Избранные произведения: В 2-х т. Т.1. - М., 1957.
4. Столович Л.Н., Каган М.С. Философская теория ценности // Вопросы философии. - М., 1998. - №5.
5. Судьбы культуры XX века. // Социально-политический журнал. - М., 1996. - №5.
6. Акматалиев А.Т., Сейдалиева, М.К. Роль нравственного воспитания в развитии экологического сознания. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=48619593> [Эл. ресурс] // The American scholarly journal Cross-Cultural Studies: Education and Science (CCS&ES) ISSN-2470-1262 is both moderated and refereed. USA. Volume 7, Issue II, June 2022. - С. 82-86.
7. Акматалиев А.Т., Акматова, Г.Э. Коомдун руханий жашоосунун диалектикасы. URL: <http://not.kg/wp-content/uploads/2022/10/%D0%9D%D0%9E%D0%A2-2-2022.pdf> [Электронный ресурс] // «Наука. Образование. Техника» (НОТ). – Ош, 2022. – С. 95-98.
8. Акматалиев А.Т. Кыргызское традиционное общество как основа нравственного сознания. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=49450514> [Электронный ресурс] // Бюлетень науки и практики. - М., 2022. Том 8. - №9. - С. 630-634.
9. Akmatalliev A., Manashov M., Abdykaarova T., Salimov R., Karabaeva S., Tilenbaeva G. URL: https://www.e3s-conferences.org/articles/e3sconf/abs/2021/34/e3sconf_uesf2021_07014/e3sconf_uesf2021_07014.html [Электронный ресурс]. В сборнике: E3S Web of Conferences. Сер. "Ural Environmental Science Forum "Sustainable Development of Industrial Region", UESF 2021", Том 258. 2021.
10. Akmatalliev A., Manashov M., Abdykaarova T., Salimov, R., Karabaeva S., Tilenbaeva G. URL: https://www.e3s-conferences.org/articles/e3sconf/abs/2021/34/e3sconf_uesf2021_07014/e3sconf_uesf2021_07014.html [Электронный ресурс]. В сборнике: E3S Web of Conferences. Сер. "Ural Environmental Science Forum "Sustainable Development of Industrial Region", UESF 2021", Том 258. 2021.
11. Akmatalliev A.T., Karabaeva, S.T., Kedeybaeva, Zh. A., Sharirova, E. K., Kurbanbaev, K. A., Seidalieva, M. K., Ergeshov, A.Y., Kalberdieva, M.K. Spirituality is the Basis for the Socio-Economic Culture of People URL: <https://resmilitaris.net/menu-script/index.php/resmilitaris/article/view/2957> [Электронный ресурс] // Res Militaris. Vol. 13 No.2 (2023): Volume 13, Number 2, 2023. -Paris.
12. Akmatalliev A.T., Nurbaev A.S., Kozubaev O., Yrazakov D. A., Barynbaeva A.A., Kambarova N.N., Karabaeva S.T., Sharipova E.K. Crisis As A Qualitative Transformation Of The Socio-Cultural System https://versita.com/bjp/view-artical/?s_id=1235 [Электронный ресурс] // Baltic Journal of Law & Politics. - Kaunas, Lithuania. -2023.
13. Тогусаков О.А., Акматалиев А.Т., Эргешов А.Б. Особенности формирования нравственного сознания. // Известия ВУЗов Кыргызстана. 2022. №. 6. С. 242-245.